

KÜLTÜR BAKANLIĞI
HALK KÜLTÜRLERİNİ ARAŞTIRMA VE GELİŞTİRME
GENEL MÜDÜRLÜĞÜ YAYINLARI : 165
SEMİNER, KONGRE BİLDİRİLERİ DİZİSİ: 35

IV. MİLLETLERARASI
TÜRK HALK KÜLTÜRÜ KONGRESİ
BİLDİRİLERİ

II. CİLT
Halk Edebiyatı

BATI TÜRKİSTAN'DA ÂŞIKLIK GELENEĞİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

Irfan Ünver NASRATTINOĞLU
(Türkiye)

Türk Milleti'nin , Türkistan olarak bildiği coğrafi bölge, bugün, iki devletin egemenliği altında bulunan büyük bir ülkedir. Bu ülkenin doğusu, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı "Uygur Özerk Bölgesi" olup, batısında ise "Türkmenistan", "Özbekistan", "Kazakistan", "Kırgızistan" ve Tacikistan" Sovyet Cumhuriyetleri kurulmuştur. Görüleceği üzere bunlardan ilk dördü Türkçe konuşan insanların yaşadıkları ülkelerdir ve deyim yerindeyse bunlara, "Orta Asya Türk Cumhuriyetleri" veya "Batı Türkistan Türk Cumhuriyetleri" de diyebiliriz.

Doğusuyla, batısıyla Türkistan'ı Türkiye'ye bağlayan çok sayıda kültür değerleri bulunmaktadır. Özellikle halk kültürü bakımından esaslı bir inceleme yapılacak olursa, görülecektir ki, Türkistan'da yaşayan insanlarla, Türkiye'de yaşayan insanlar, aynı ağacın dallarıdır.

Türk Halk Kültürü denilince; öncelikle halk edebiyatının, halk edebiyatı denilince de âşık edebiyatının ve âşıklık geleneğinin akla geldiği bilinen gerçektir. Bu geleneğin ise, Dede Korkud'a kadar uzanan, çok eski bir geçmişi vardır. Dede Korkud'dan başlayarak, günümüze kadar uzanan âşıklık zinciri arasında, çok değerli isimler sayılabilir. Bunlar, toplum içerisinde her zaman saygı görmüşler, adları önemli yerlere verilmiş, heykelleri dikilmiş, adeta ölümsüzleşmişlerdir.

Türkiye'deki âşıklık geleneği ile ilgili olarak bir hayli yayın yapılmıştır. Azerbaycan'ın kuzeyinde bulunan "Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti'nde Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu" ile ilgili olarak hazırlanmış olduğumuz bir tebliği, 26-28 Ekim 1988 Tarihlerinde Konya'da düzenlenen Halk Edebiyatı ve Folklor Kongresi'ne sunmuştuk. Bu tebliğimiz, 1985 yılında, önceki tebliğlerle birlikte, bir kitap bütünlüğünde yayımlandı. ¹ Bu konudaki çalışmalarımızı sürdürdük ve 23-28 Haziran 1986 Tarihlerinde, Kültür Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi tarafından İzmir'de düzenlenen III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi'ne de "Doğu Türkistan (Sincan Uygur Özerk Bölgesi)'da Âşıklık Geleneğinin Bugünkü Durumu " başlıklı tebliğimizle iştirak ettik. Bu tebliğ de, adı geçen Daire tarafından kitap bütünlüğünde yayımlanmış bulunmaktadır.²

1 Türk Halk Edebiyatı ve Folklorında Yeni Görüşler, II Ankara, 1985, 34-44. s.

2 III Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Tebliğleri, Cilt II Ankara MİFAD Yayını

Bu kez, Türkistan'ın batısındaki âşıklık geleneğinin bugünkü durumu ile ilgili tesbitlerimizi sunacağız.

Âşık- ozan kimdir, tarih içerisinde geleneğin uygulanışı nasıl olmuştur, Türk ulusları bu halk sanatçılara ne adlar vermişlerdir? Bu husustaki genel görüşlerimize, sözü edilen tebliğlerimizde temas etmiştik, bu nedenle bunlar üzerinde durmayacağız.

Hemen ifade edelim ki, aşağıda sunacağımız bilgiler, tamamen kişisel tesbitlerimize ve gözlemlerimize dayalı olup, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'ne yaptığımız geziler sırasında edinilmiştir.

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan, 488.100 Km² toprağı olan, 3,5 milyon nüfuslu bir Sovyet Cumhuriyeti'dir. Nüfusun yaklaşık yarım milyonu, başkent Aşkabad'da yaşamaktadır. Ülke nüfusunun % 68'i Türkmen, % 13'ü Rus, % 9'u Özbek, % 10'u ise çeşitli uluslara mensup insanlardır.

Türkmenistan'da âşığın adı "bahşı" dır. Bahşılardan çaldıkları çalgı ise, saza oranla sapı daha uzun olan "dutar" dır. Grup halinde bir etkinlikte bulunulurken, dutarların arasında bir de, kakak kemaneye benzeyen, daha çok kemençe sesi veren "gıycak" adlı çalgı yer almaktadır.

Türkmenler, söz kadar, hatta bazen sözden daha fazla saza önem veriyorlar. Kimi bahşılar, dutarı mükemmel çalıyor, adeta bu çalgıyı konuşturuyorlar. Türkmenler bu çalgının dilinden anlıyor, kendilerinden geçercesine dinliyorlar. Bu durumu Azerbaycan'da da görmüştük. Sesi olmayan, ama sazı çok iyi çalan Âşık Adalet, bütün Azerî Türkleri'nin, en büyük sanatçısı durumundaydı. Türkmenler'de de böyle halk sanatçıları var; bunlar türkü okumuyorlar, sadece dutarın tellerini yönlendirerek, özgün melodiler yaratıyorlar.

Türkmen Bahşılar'ın teşkilâtları yok. Bunları Kültür Bakanlığı destekliyor ve yönlendiriyor. "Müziyenler Birliği" ile "Müzik Fondu", bahşılarla ilgileniyor.

Türkmenistan, yakın zamanlara kadar bir kültür erozyonuna uğramış, Mao'nun Çin'de yaptığını, Türkmenistan'ı yönetenler burada yapmışlar, Türkmenistan'ın Türkmen yöneticileri adeta kraldan fazla kralcı olmuşlar; sokaklara varıncaya kadar yer adlarını Ruslaştırmışlar, halkı Rusça konuşmaya zorlamışlardır. Yeniden yapılanma ve açıklık politikası ile birlikte Sovyet Cumhuriyetleri, resmi dil olarak ana dillerini kabul eden anayasa değişiklikleri yaparken, Türkmenistan parlamentosunun "Biz Rusça konuşmaktan memnunuz, resmî dilimiz Rus dili olacaktır" biçiminde karar almış olması halâ hatırlarda olmalıdır!

Türkmenistan'daki bu durum, bahşılık geleneğini de olumsuz yönde etkilemiş ve bu konuda bir durgunluk dönemine girilmiştir. Son yıllarda, yeniden canlanma görülmektedir ve Türkmenistan Kültür Bakanlığı, bahşıları desteklemektedir. Kültür Bakanı Aşırımurad NAMİLİEV bahşılardan can dostudur ve geleneğin gelişmesi için yarışmalar düzenlenirken, Bakan, bahşılardan yanında olmaktadır.

Türkmenistan'da bugün yapılan bahşilararası yarışmalarda, üç dal üzerinde değerlendirme yapılmaktadır. Bunlara :

1. Saz (dutar) çalmada üstünlük,
2. Sesin gürlüğü ve güzelliği,
3. Deyişlerin anlamı ve gücü.

Yarışmalarda bir seçici kurul bulunuyor. Yarışmayı yöneten ve bir anlamda sunuculuk görevini de yerine getiren kişiye "Garçı" diyorlar.

Kültür Bakanı MAMILİEV son birkaç yıl içerisinde, Türkmenistan'ın çeşitli kentlerinde, belirli bir konu üzerine, bahşilar arası yarışmalar düzenlemektedir. Bunlardan birisi 3-4 Eylül 1988 Tarihlerinde "Köhne Urgenç" kentinde yapılan "Destancı Bahşilar Bayramı"dır. Türkmenistan'da ilk kez gerçekleştirilen bayrama gelenleri konuk etmek için kentte 30 "Kara Ev" kuruldu ve her evin önünde de bir bahşı görevlendirildi. Yöreden Karakalpak ve Harezmlî bahşilar da geldiler. 100 dolayında bahşinin katıldığı yarışmaları 40.000 kişi izledi. Bu bayramda konu "Köroğlu Destanı"ydı, ama bahşilar başka destanları da anlattılar. Esasen, Türkmenistan'da bir bahşinin, en az 5 büyük destanı bilmesi şarttır. Destan anlatan bahşinin iyi saz çalması şart değil. Hatta gıycak çalarak da destan anlatabilmek mümkün.

Türkmen halk çalgıları arasında "deprek" (def), "tüydük" (nay-kaval) ve ağızda çalınan küçük, basit bir madenden yapılan "gopuz" da bulunmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz "gıycak"ı çalan Türkmen halk sanatçılarını gördükten sonra, Adana'nın Feke ilçesinde görüp tanıdığımız Kör Ali'yi hatıladık. Kemani kemeçe gibi çalarak Karacaoğlan okuyan kâr Ali, çalgısından bu gıycakın sesini çıkartır ve adeta Türkmenistan'lı bahşilerin okuduğu biçimde okurdu. Burada, Türkmenistan'da yaşayan bir bahşı ile, Toroslar'da yaşayan Türkmen Âşık Kör Ali'nin yarattıkları sanat arasındaki büyük benzerliğe dikkat çekmek isteriz...

Kültür Bakanı Aşırımurad MAMILİEV bize, Türkmenistan'ın en güçlü bahşilerinin Taşoğuz kentinde bulunduğunu söyledi. Ne yazık ki bu kente gidemedik, ama Bakan, bizim konuyla yakından ilgilendiğimizi görünce, kimi ünlü bahşileri bizimle tanıştıracaklarını söyledi ve birlikte, makam otomobili ile Göktepe kentine gittik.

Göktepe 'de bizi, kentin valisi konumundaki Parti I. Sekreteri karşıladı ve kentin en büyük kolhozuna götürdü. Burada birkaç bahşı bizi bekliyorlardı. Bunlardan birisi Nuryağdı Bayramov'du. Bayramov 1974 ve 1980 yıllarında iki kez Türkiye'ye gelmişti. Dutar çaldığı gibi "Aydın" da okuyordu; yani hem sazı, hem de sözü vardı; bir başka deyişle usta bir bahşıydı. Kendisi de bir ustadan, Bahşı Sahi Cabbar deyişle usta bir bahşıydı. Kendisi de bir ustadan, Bahşı Sahi Cabbar Nuryadğıoğlu'dan ders almıştı; şimdi de sürekli çırak yetiştiriyordu. Esasen, musiki eğitimi görmüş, müzik hocalığı da yapmıştı. Ne var ki, kendi sözü yoktu ve usta malı okuyordu. Mahdumkulu, Zelîli, Kemine, Meteci ve Mollanepes, sürekli olarak eserlerini okuduğu

bahşılardı. Nuryağdı Bayramov çalıp söylerken gözlerini kapatıyor ve acayip sesler çıkarıyordu. Bu durum, başka bahşılarda da görülmekteydi; ya "cık , cık, cık" veya "hoo, hov, hov, hov" gibi sesler, beyitler arasında duyuluyordu.

Göktepe 'de görüp dinlediğimiz bahşılardan birisi mde Yolaman NURİMOV'du Nuryağdı ile birlikte o da 1980 yılında Türkiye'ye gelmişti. Geliş nedenleri ise, Uluslararası izmir Fuarı'ndaki SSCB pavyonunda görevli oluşlarıydı. Yolaman çok güzel dutar çalıyordu ama aydım okumuyordu. Yolaman'ın bütün Türkmen halk musikisi makamlarını çok iyi biçimde çaldığını söylediler.

Orada tanıdığımız bahşılardan birisi de Bayram Söyünov'du. Bayram gıycak çalıyor, zaman zaman da okunan aydımlara katılıyordu.

Göktepe'deki şölende yer alan bahşılardan birisi de sadece dutar çalan ve aydım okumayan Durdumurad Kazakov'du.

Bize unutulmayacak bir şölen sunan bahşılar içerisinde Karacaoğlan okuyan yoktu, ama Ödeniyaz NOBAT adlı usta bir bahşının, Türkmen ozanı Karacaoğlan'dan birçok aydım (türkü) okuduğunu söylediler. Daha sonra yazar dostumuz Oraz Yağmur, bu bahşının bir ses kasetini bize hediye etti.

Bilindiği üzere bizde âşık makamları vardır ve bu makamların sayıları da bir hayli fazladır. Türkmen bahşılar ise belli başlı 7 makam saydılar. Bunlar : Erkeklik, Göktepe, Gongurbaş, Ayrılık, Makamlar Başı, Şadilli ve Berkeli Çokay makamlarıdır.

Türkmen bahşılarla ilgili sonuç olarak şunu diyebiliriz: Güzel dutar çalıyorlar, ama kendi deyişleri, yani yaratıcılıkları yok, irticalen de söyleyene rastlamadık. Usta malı söylüyorlar; en büyük usta ise Mahdumkulu.³ Destancılar da iyi saz çalamıyorlar. Bunlar, kendilerine özgü makam ile, destanlarını anlatıyorlar.

Türkmenistan'da bahşılara verilen önemi, seyrettiğimiz bir film ile daha iyi anladık. Filmi adı "Şukur Bahşı" idi. Bahşı Şukur, yaşamış, bir destan kahramanıydı ve hayatı filmlere de konu olmuştu. Seyrettiğimiz film bunlardan biriydi. Filmin konusu kısaca şöyleydi: Acemler bir Türkmen obasını basarak yağmalamışlar, birçok Türkmeni de esir olarak İran'a götürmüşlerdi. Götürülenler arasında, Bahşı Şukur'un ağası bulunuyordu. Ağasının karısı ağlayıp sızlıyor, birşeyler yapmadığı için Şukur'a küsüyordu; keza ağasının çocukları da mahzun olmuşlardı. Oba halkının üzüntüleri de bir türlü bitmiyordu. Tek umut, Bahşı Şukur... Bahşı İran Şahı'nın sarayına gidip, Bahşı Gulam'ı yenersen, ağası kurtulacaktı. Şukur gider ve Gulam'ı yener. Bunun üzerine Gulam sazını yakar ve bahşılığı bırakır, böylelikle Şukur da ağasını kurtarmış olur... Filmin en önemli ve heyecanlı yanı, iki bahşının karşılaştıkları sahnelerdir. Bahşılarda söz yok, sürekli dutar çalıyorlar...

3 Mahdumkulu için bakınız : İrfan Ünver Nasrattinoğlu **Görkemli Türkmen Şairi Mahdumkulu**, Ankara 1990.

KIRGIZİSTAN :

Kırgızistan Sovyet Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 198.500 Km² olup, nüfusu 4,5 milyon dolayındadır. Başkent Frunze'de de yaklaşık 700 bin dolayında insan yaşamaktadır. Hemen belirtelim ki, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri içerisinde en derli toplu ve modern başkent Frunze'dir. Kırgızistan'da nüfusun sadece % 48'i Kırgız'dır. % 26 Ruslar, % 12 Özbekler ve diğer uluslar, ülke nüfusunu tamamlarlar. Kırgızlar'ın kendi aralarında bile Rusça konuştukları dikkate alınır, ortaya üzücü bir durum çıkmaktadır; ancak son yıllardaki yeniden yapılanma ile birlikte, Kırgızlar'da da ciddi bir uyanış başlamıştır.

Kırgızistan'a iki yıl arayla iki kez gittik.

Kırgızlar âşığa "akın" diyorlar. "Bahşı" kelimesi ise "şaman" için kullanılıyor. Akın'a, "ırcı " veya "cırcı" da diyorlar. Söylediklerine göre "akın" kelimesinin kökeni "ahud" imiş. Akın'ın, bir ahund, yani bir imam kadar önemli kişi olduğu vurgulanıyor. Nitekim Kırgızistan'da akının gerçekten çok büyük değeri ve toplum içerisinde önemi var.

Kırgız akın'ı "komuz" (yani kopuz) çalıyor. Çalarken okuduğu şeye ise "ırlıyor" diyorlar. XIX. Yüzyıldan itibaren Kırgızistan'da önemli ve güçlü akınlar yetişmiş. Kırgızistan İlimler Akademisi'nin Dil ve Edebiyat Enstitüsü 13. yüzyıldan bu yana elde edebildiği akın ürünlerini toplayıp yayımlamaya başlamış. Bunu yaparak, Ebulgazi'nin *Secere-i Türk* adlı eserinden de yararlanmışlar.

Gelenekteki usta-çırak ilişkisi bugün de sürdürülüyormuş. Akınlar bugün de toy-düğünlerde çalıp söylüyorlar. Mecut akınların daha çok usta malı söyledikleri, ama içlerinde yaratıcı olanları da varmış. Birkaç güçlü akını, " Filarmoni" bünyesinde istihdam ediliyorlar. İrticalen söyleyip, saz da çalabilen akınları şöyle belirlemişler : Balık Kumaroğlu, Toktogul Satılganov, Eşmambet Bayseyitoğlu, Kargool Dosuev, Kalık Akiev, Barpı Alikulov, Aktan Tımbekov, Toktosun Bogaçiev, Osmankul Bölöbalaev, Alımkul Üsönbaev, Taktonoalı Şablanbaev, Sooronbek Çoybekov, İsmayıl Boronçiev, Abdraşit Berdibaev, Toktosun Tımbekov ve Estebes Tursunaliiev.

"Cazgıç Akın" dedikleri akınlar, bizim anladığımız "kalem şuarası" dır. Kırgızlar'daki ünlü cazgıç akınlar ise şunlardır : Togolok Moldo, Toktoraalı Talkanbaev, Isak Şaybekov, Şamət Toktobaev ve Abılkasım Gutakeev.

Mizahi deyişler söyleyen akınların Kırgızistan'daki adı "duudul akın"dır. Bu dalda üne ulaşan akınlar da şunlardır: Coşbay Borsoloğlu , Kökötöy Totooğlu, Karaçunak Şıldıroğlu, Kuyruçuk Ömürzakoğlu, Beknazar Arzımatoğlu ve Şarşen Termeçikov.

Destancı akınlar ise, öteki akınlardan farklı mütalaa edilmektedir. Bunlara "Manasçı" da diyorlar ama, "Manasçı" daha çok, Manas destanı'nı anlatanlara verilen özel bir addir. Oysa ki, Manas dışındaki destancılara verilen bir başka ad da vardır. Özetle, Kırgızistan'da iki tür destancı bulunmaktadır:

1. Manasçı

2. Comukçu (veya aytucu)

Manas, Kırgız için herşeydir. Başkent Frunze (Pişbek) Havaalanının adı "Manas Alanı"dır. İlimler Akademisi'nde ve Yazarlar Birliği'nde "Manas Araştırma Merkezleri" vardır. Manas destanı 4 büyük cilt içerisinde defalarca neşredilmiştir. Bundan başka "Semetey" ve "Seytek" destanları da yayınlanmıştır. İki yıl önce, Manas destanının bir başka varyantı da iki cilt halinde yayımlanmıştır. Manas üzerine yayımlanmıştır. Manas üzerine yayımlanan makalelerin haddi hesabı yoktur.

Manas'ın dışındaki destanları anlatan Comukçu'ların repertuvarlarında bulunan destanlar ise şunlardır: Kurmanbek, Canış-Bayış, Er Töştük, Olcavay, Kişimcan, Er Göküm, Er Targın, Er Tavıldı, Kocacaş, Kırk Kız vb. Kuzey Kırgızistan'daki comukçu'lar Köroğlu'nu da biliyor ve anlatıyorlar.

Kırgızistan'ın ünlü Manasçı'ları şunlardır : Tınıbek Çapıyoğlu, Şapak Rısmendeev, Sagımbay Orozbakoğlu, Cambay Kocekov, Bağış Sazanov, Cakşılık Sarıkov, Moldobasan Musulmankulov, Dunkana Koçukeev, İbirayım Abdurahmanov, Akmat Rısmendeev, Sayakbay Karalaev ve Mambet Çokmorov.

Kırgızistan'da da "akın" , toplumun en önünde yürüyen insandır. Bunu, ikinci Kırgızistan seyahatimizde somut bir şekilde gördük. O seyahatte, ünlü akın Toktogul'un, doğumunun 125. yıldönümü münasebetiyle düzenlenen gerçekten muhteşem törenlere katıldık. Törenlere, Kırgızistan Yazarlar Birliği Başkanı, ünlü yazar Çingiz Aytmatov ev sahipliği yapıyordu ve bütün Sovyet Cumhuriyetleri'nden konuklar çağırılmıştı. Birkaç ülkeden de edebiyatçılar davet edilmiş, Türkiye'yi de biz temsil etmiştik.

Törenler, Toktogul Satılğanov'un doğup büyüdüğü ve yaşadığı topraklarda yapılacaktı. Önce bütün konukları Frunze'de toplamışlar, sonra da otobüslerle Toktogul kentine hareket edilmişti. Evet, ünlü akının doğduğu köye değil de, o köyün bağlı olduğu il merkezine (Rayona) Toktogul adını vermişlerdi. Kentin yakınındaki Töökarın'a, sekiz saatlik yolculuktan sonra ulaşmıştık. Devekarnı demek olan Töökarın'da yüzyirmibeş çadırdan oluşan bir çadırkent oluşturulmuştu. Buraya ulaştığımızda tüm kafileyi atlar üzerinde, millî giysili dört akın karşılamışlardı. Bunlar, özellikle yabancı konuklara "hoşgeldiniz" diyorlardı. Türkiye kelimesini telaffuz ederek, bizim için de özel bir şeyler söylemişlerdi. Bizi karşılayan akınların başında Estebes Turşnaliev adlı usta akın bulunuyordu. Yanında ise Abdulda Nuraliyev, Zamırbek Usenbayev ve Tuganbay Abdöyev yer alıyorlardı.

Üç gün süren törenler başdöndürücü nitelikteydi. Önce, Toktogul Stadyumu'nda görkemli şölenler yapıldı. Davullar - zurnalar çalıyor, yüzlerce at bir o yana, bir bu yana koşuşturuyorlardı. Yapılan yarışlarda, genç Kırgız kızları, adeta uçarcasına at koşturuyorlardı. Manas'ı canlandıran tiyatro, halk dansları, müzik ve akınlar... Akınlar, Bozev adı verilen çadırların etrafında dolaşiyor, sürekli çalıp çığıyorlardı.

Bir başka zaman Töökarın'a otuz km. uzaklıktaki Çolpan Ata kasabasına gittik. Burası Toktogul'un doğum yeri idi. Akın'ın doğduğu ev ve anıt mezarı ziyaret edildip adına düzenleğnen müze açılışı yapıldı ve müzenin önünde bir tören düzenlendi. "Çolpan ata" koyunların piri olan zatın adınıymış. Halkın içerisinde ayaküstü yemek yedikten sonra bir başka şölene de katıldık. Burada bir akın, kendi oluşturduğu Toktogul- Eşmambet deyişmesini okudu. Daha sonra da, yaşayan en güçlü Manasçı Kaba Ulu Atabek'i dinledik. Bu akın, Toktogul törenleri için Issık Göl'den gelmişti.

Toktogul ile ilgili asıl ve en büyük törenler Frunze'de (Pişbek) yapıldı. O gün Kırgızistan başkenti bayram yapıyordu. Halk sokaklardaydı. Yöneticiler, konuklarla birlikte halkın içinde yürümüşlerdi. Konuşmalar yapılmış, Toktogul anıtına çiçekler konulmuştu. Daha sonra da, Frunze'nin en büyük salonunda, son tören icra edilecekti. Salonun görünür bir yerinde Toktogul'un şu beyti bulunuyordu:

"Arağdan ketsem meyliçi

Arkamda elim güldösün! "

(Aranızdan ayrılıp gitmeye razıyım

Yeter ki benden sonra halkım mutlu olsun!"

KAZAKİSTAN:

Yüzölçümü 2.717.000 Km² olan Kazakistan'ın nüfusu 16,5 milyon dolayındadır. Nüfusun %36'sının Kazak olmasına karşılık %41'i Rus'tur. Bu nedenle Kazakistan'da yakın zamanlara kadar Rus dili, egemen dil olmuştur. Ama artık Kazakistan parlamentosunun aldığı kararlar devletın resmi dili Kazakça'dır. Nüfusun diğer kesimi ise Ukraynalı, Özbek, Kırgız, Kırım Tatarları, Ahıska Türkleri ve Kafkasyalılar'dan oluşmaktadır. Başkent Alma - Ata'nın nüfusu ise 1,5 milyona yaklaşmış bulunmaktadır.

Kazakistan, iki kez ziyaret etmek imkânını bulduğumuz Orta Asya Türk ülkelerindendir.

Kırgızlar gibi Kazaklar da âşığa, "akın" diyorlar. "cırcı" diyenler de var. Ancak, Türkiye'de olduğu gibi, Kazakistan'da da geleneğin en zevkli ve en çok ilgi gören yanı, karşılıklı deyişmeler olduğu için, bunu başarabilen akınlara "aytııs" da deniliyor. Aslında "aytııs", "atışma", "karşılaşma", "deyişme" anlamında kullanılan bir kelimedir.

Akınlar'ın çaldıkları aletin adı "dombra" dır. Dombra müziğine ise "küy" deniliyor. Kazakistan'da tanıdığım insanların hemen hemen hepsi, şu veya bu derecede dombra çalabiliyorlar.

Son yıllarda Devlet, akın sanatına, özellikle aytıs olayına önemli destekte bulunuyor. Konuyla ilgili bilimsel çalışmalar da yoğunlaştırılmış durumdadır. Kazakistan İlimler Akademisi Edebiyat ve Sanat Araştırmaları Enstitüsü Folklor Şubesi, akın geleneğinin yaşatılması için ciddi çabalar harcıyor. Folklor Şubesi, akın geleneğinin

yaşatılması için ciddi çabalar harcıyor. Folklor Şubesi'nin başında bulunan Prof. Dr. Berdibaev Rahmankul hemen hemen bütün çalışmalarını bu konuya hasretmektedir. Rahmankul, aynı zamanda, bir dernek gibi çalışan "Halk Üniversitesi"nin de rektörüdür! Buradaki çalışmaların ağırlık noktası da akın sanatı ve edebiyatıdır. Bir yandan derlemeler, öte yandan yayınlar gerçekleştiriliyor. Orazgül Nurmağambetova, Serik Negimov, Zufar Seydcanov, Anarvay Buldubayev, Bahit Hacıbayeva, Azimhan Almanov ve Fadlı Alievu gibi uzmanlar, folklorun çeşitli konularıyla birlikte akın geleneği üzerinde de çalışmalar yapıyorlar. Bu çalışmalar içerisinde destanların derlenmesi ve yayımlanması ise büyük önem taşıyor.

Prof. Berdibaev'in verdiği bilgiye göre, bütün Kazakistan'daki akınların sayısı 700 dolayındadır. Son yıllarda akınlararası yarışmalar yapılmakta ve bu yarışmalar halk tarafından büyük ilgi gördüğü için, final karşılaşmaları televizyondan da yayımlanmaktadır. Akınlar, önce buldukları sovhoz ve kolхозlarda, daha sonra Bölgelerde yarışarak elemantasyona tabi tutuluyorlar. Final yarışmaları ise başkent Alma - Ata'da yapılıyor. Tabii yarışmaların bir seçici kurulu oluyor, ama halkın oyları da sonuçları etkiliyor. Hatta birkaç yıl önce sonucu halkoyu tayin etmiş ve bunun için sekizyüzden fazla mektup almışlar. Akınlar bu yarışmalarda irticalen söylüyorlar ve deyişleri arasında toplumsal yergiler ve övgülerle birlikte güzellemele de yer alıyor. Son zamanlarda yarışma türleri arasına usta malı deyişler eklendi. Bu yarışmalar sonunda, ilgi gören, beğenilen deyişler kitap bütünlüğünde yayımlanmaktadır. Keza, başarılı görülen ve halk tarafından da sevilen akınlara, Kazakistan Hükümeti tarafından "Kazakistan Halk Akımı" ünvanı veriliyor.

Bireysel yarışmalardan başka, grup yarışmaları da Kazakistan'daki akın yarışmaları arasında yer almaktadır. Kentler arasındaki yarışmalardan sonra bölgeler arasında da yarışmalar yapıldıktan sonra, ondörtü bölgeden birer takım Alma - Ata'ya gelip yarışıyorlar. Bir-cırçı - akın takımı onbir kişiden oluşmaktadır. Bunların yedisi irticalen söyleyen akınlar, dördü ise destancı'dır. Aralarında kızlar da vardır. Bu yarışmaları değerlendiren seçici kurul ise on kişiden müteşekkildir. Yarışmacılar önce seçici kurulu, sonra da rakiplerini selâmlıyor, sonra deyişmeye başlıyorlar.

Aytıs denilen bu yarışmalara, yetenekleri belirli bir düzeyde olanlar katılıyorlar. Bunların kimileri dörtlük, kimileri ise uzun deyişler söylüyorlar; kimileri de "kayım aytısı" okuyorlar. Bu aytısta akın, iki dizesi başka bir akına ait olan deyişe iki dize de kendinden ilavé ediyor. Bir anlamda nazire yapıyorlar.

Usta akınlar arasında, muamma çözen, gerçeküstü deyişler söyleyebilenler de var.

Aytıslarda çalınan çalgılar "kobuz", "dombra" ve "akordeon" dur... Burada belirtmek isteriz ki; Kazakistan'da da, konuyla ilgili kavramlarda ciddi bir kargaşa vardır; Akın, cırçı, aytıs aynı anlamda kullanılabilir; oysa akın, aynı zamanda şaire verilen addır. Ama, uzmanların söylediklerine göre; "gerçek akın, artist, hekim, hokkabaz, hülâsa çok yönlü insan demektir..."

Cırçı - akın Abdislâm Hüseyinov, Kazakistan'da tanıdığımız ustalardan biridir. Elinde kopuzu ile bize destanlar söyleyen bu, yetmiş yaşındaki halk sanatçısı daha çok Cambıl'dan okudu. Cambıl'ın Surancı Batır Destanı'nın bir bölümünü de anlattı. Bu Akın'ın ilginç yanı, her dörtlükten sonra, iç cebinde taşıdığı konyak şişesini çıkarıp, bir yudum içmesiydi!...

Cambıl, Kazakistan'da yetişen en güçlü Akınlar'dan biri olup, adı daha önce "Taraz" ve "Evliya Ata" adlarıyla anılan tarihî bir kente verilmiştir. Cambıl, Alma - Ata'dan Türkistan (Yesi) kentine giden yol üzerinde olup, Karahanlılar Devleti döneminde, bu Devletin önemli bir kentidir. İpek Yolu üzerinde bulunuşu nedeniyle de tarih içerisinde, bir hayli gelişmiş, ama sonraları önceki kentler gibi gerilemiştir.

ÖZBEKİSTAN :

Yüzölçümü 447.400 Km² olan Özbekistan'ın nüfusu 19 milyondan fazladır. Nüfusun % 69'u Özbek , % 11'i Rus, diğerleri ise Tatar, Kazak, Tacik Koreli ve Karakalpak'tır. Başkent Taşkent'te yaklaşık 2,5 milyon insan yaşamaktadır. Özbekistan toprağının 165.600 Km²'lik bir alanı " Karakalpak Özerk Cumhuriyeti" olup, nüfusu 1,200.000'dir. Bu Özerk Cumhuriyetin başkenti Nukus'da ikiyüzbin dolayında insan bulunmaktadır. ⁴

Âşığın, Özbekistan'daki adı "bahşı" dır. Ne yazık ki bu ülkede de bahşı sanatı, önceki Türk Cumhuriyetleri kadar yaygın ve gelişmiş değildir. Gerçi şurada burada bahşılar bulunmaktadır ama, geniş çapta etkinlikleri görülmemektedir.

Merkezi Taşkent'te bulunan Özbekistan Yazarlar Birliği bünyesinde bir "Bahşı Şubesi" vardır; ayrıca Birliğe üye, birkaç Bahşı'nın olduğu da söyleniyor ama, burada da önemli bir etkinlik yoktur.

Özbekistan Yazarlar Birliği'ne üye bahşılardan "Şahverdi" ile Taşkent'te görüştük. Daha çok "cura"yı andıran dombrası ile bize çalıp söyledi. Bahşı Şahverdi'nin sesi güzeldi, kendi deyişleri olduğu gibi, usta malı eserler de okuyordu; O'na destancı da denilebilirdi, çünkü ünlü Özbek destanlarının hepsini biliyordu. Bize Alpamış Destanı'ndan bir bölüm anlattı. Destan metnine geçmeden önce, gelenek uyarınca güzel bir de "döşeme " yaptı.

Özbek bahşı Şahverdi'nin ilginç bir yanı, bizim, Sarıkamışlı Âşık Mevlüt İhsanî'yi son derece hatırlatmasıydı; zira ikisinin, okuyuşları arasında büyük bir benzerlik vardı.

Aslında, geçmişte, Özbekistan'da da bahşılar, toplum içinde saygınlığı olan insanlardı. Fakat, komünist sistemin, millî değerleri ortadan kaldırmaya yönelik eylemleri, bahşı sanatının da gerilemesine yol açtı. Oysa, Özbekler, sevdikleri, değer verdikleri bahşıların heykellerini bile dikmişlerdir. Bunlardan dördünü Semerkand'da görmüştük....

⁴ Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin yüzölçümleri ve nüfusları ile bilgilerin alındığı kaynak : USSR Yearbook 88 Moskova, 1988 Novosti Press Agency yayını.

Registan, Özbekistan'ın kadim kentlerinden birisi olan Semerkand'ın ortasında olup, Tilla Kari Medresesi, Uluğ Bey Medresesi ve Şerdar Medresesi, Registan Meydanı'nın muhteşem abideleridir. Bu meydana çok yakın bir yerde, parkın hemen kenarında yüzleri birbirlerine dönük dört bahşi heykeli bulunmaktadır. Bu heykeller İslâm şâir, Ergeş Cümurbülbüloğlu, Fazıl Yoldaş ve Muhammedkul Şahmuradoğlu Hölken Şair'i ölümsüzleştiren anıtlar olarak dikkati çekmektedir. Bahşi heykellerinden ayrılıp, Semerkand Oteli'ne doğru yürürseniz, az ötede, büyük Şâir Alişir Nevaî ile Abdurrahman Câmî'nin görkemli heykellerini görürsünüz. Zira Özbekler sanat ve kültür adamlarına büyük değer veriyorlar...

KARAKALPAKİSTAN:

Özbekistan'a bağlı Özerk bir Cumhuriyet olan Karakalpakistan'ı ziyaret ettik. Bu ülkenin başkenti Nukus'a girdiğimizde gördüğümüz en büyük anıt, "Berdak'a aitti. Berdak, Karakalpaklar'ın kıvanç duydukları bir "akın"dı. Birçok yayında da, elinde sazıyla Berdak'ın resimlerini görmek mümkündü.

Karakalpaklarda âşıklık geleneği, daha çok Kırgızlar'da olduğu gibi yaşatılmakta ve "akın" adıyla tanımlanmaktadır. Ancak, Özbek dilinin de tesiriyle, "bahşi" diyenlerde görülmektedir.

SONUÇ :

Türkistan'ın bafısında yer alan Türk toplulukları arasında yaşayan ve çeşitli adlarla anılan âşıklar ile ilgili olan bu tebliğimizin , her cumhuriyet için, ayrı ayrı hazırlanması, başlıca amaçlarımız arasındadır. Ancak, bunun için, bu ülkelere tekrar gitmek ve özellikle konumuzla ilgili çalışmalar yapmak lâzımdır. Bu tebliğ bu büyük amacımızın ön hazırlık çalışması olup, cumhuriyetlerdeki duruma yüzeysel biçimde değinilmiştir.

Bilinen gerçek odur ki, önemli bir Türk geleneği, Doğu Türkistan'dan başlayarak, Anadolu'ya kadar, binlerce kilometrelik bir alan içerisinde yaşamaktadır. Hem de, çok az değişikliklerle...